

Drs. Adriana G. Bontenbal

## Galgenvelden als plaats van tentoonstelling

Analyse van de rechtspraak betreffende het gebruik van de galgenvelden van Schoonhoven, Gouda, Leiden en Utrecht vanaf de zestiende eeuw tot 1795.

### 1 Inleiding

Vóór 1811 bestond er wel gecentraliseerde rechtspraak in de Nederlanden, maar geen systematisch geordend strafrecht. Het waren de schepenen binnen de steden die recht spraken. Omdat een wetboek van strafrecht ontbrak waren de schepenen in hoofdzaak voor hun rechtskennis afhankelijk van de stedelijke jurisprudentie. De grondslag van deze jurisprudentie lag in de dertiende eeuw toen de meeste Hollandse steden stadsrecht kregen. De verleende stadsrechten bestonden voornamelijk uit verordeningen op gebied van strafrecht. Bij het verkrijgen van stadsrecht werd meestal uit de magistraat schepenen voor de schepenbank gekozen, die recht spraken op het gebied van de lage en vaak de hoge rechtspraak. De lage rechtspraak omvatte heel wat zaken op het gebied van het civiele recht. Tot de hoge jurisdictie behoorden de lijfstraffelijke zaken – de zogenaamde straffen ‘aan lijf (leven) ofte lit (lichaamsdeel)’.<sup>1</sup>

Pas vanaf de zestiende eeuw kwamen unificatie en codificatie van het strafrecht mondjesmaat van de grond. De steden hielden echter hoofdzakelijk vast aan hun eigen rechtsregels, waardoor nogal wat willekeur op het gebied van de rechtspraak bleef bestaan. De stedelijke rechters spraken vanaf de zestiende eeuw regelmatig lijf- en doodstraffen uit, maar één strafmaat is heden ten dage vrijwel onbekend, namelijk het straffen van een veroordeelde na zijn dood door executie. Deze tentoonstellings- of schandstraf, die ik bestempel als nastraf, maakte in de Nederlanden vooral vanaf de zestiende eeuw tot 1795 deel uit van het rechterlijk vonnis. Straffen na de dood van een veroordeelde diende hoofdzakelijk twee doelen; het schandaliseerde de veroordeelde en het diende tegelijkertijd als afschrikwekkend voorbeeld.

Al na de eerste Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek op 1 maart 1795 volgde spoedig het decreet van 6 maart 1795 waarbij alle galgenvelden moesten worden afgebroken, wat betekende dat er geen straffen meer na de dood werden uitgevoerd. In het latere Wetboek voor Strafrecht verviel voor goed op grond van artikel 69 het recht tot strafvordering door de dood van de verdachte.

In dit artikel staat de vraag naar de oorzaken van de vele tentoonstellingstraffen na de dood van de delinquent centraal. Vooral vanaf de laatste decennia van de zestiende eeuw namen deze straffen in de gerechtelijke uitspraken in de Nederlanden in opvallende mate toe.

In hoofdstuk I wordt de wetgeving van strafvordering en van toepassing van het strafrecht vanaf de middeleeuwen tot de vroegmoderne tijd in het kort weergegeven waarna een notitie volgt over de strafrechtelijke vervolging van zelfmoordenaars, van wie de lichamen al

---

1. Voor het aantal hoge jurisdicties in Holland zie: F. Egmond, “De hoge jurisdicties van het 18<sup>e</sup>-eeuwse Holland”, in: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 19<sup>e</sup> jaargang, nr. 3 (september 1987) 129-161.

eerder in de middeleeuwen bijna altijd op het galgenveld terecht kwamen. Dit hoofdstuk sluit af met een analyse van de bronnen.

In hoofdstuk II wordt dieper ingegaan op de betekenis van schand- of tentoonstellingsstraffen op het galgenveld in de vroeg moderne tijd en daarna komen de meningen in de hedendaagse literatuur aan de orde omtrent de nastraf op de stedelijke galgenvelden na een executie. Met een beschrijving van de locaties en functies van de galgenvelden wordt het hoofdstuk afgesloten.

Tenslotte volgt in het laatste hoofdstuk een analyse van de ter doodveroordeelden met een nastraf op de galgenvelden van Schoonhoven, Gouda, Leiden en Utrecht in de zestiende-zeventiende en achttiende eeuw.

## 2 Historisch overzicht van de schandstraffen op de galgenvelden

### 2.1 Wetgeving en rechtspraak

De tentoonstellingsstraf op het galgenveld dateerde al van vóór de veertiende eeuw, maar dan betrof het alleen zelfmoord. Jan Mathijssen, een stadsclerk beschreef begin vijftiende eeuw in zijn rechtsboek van Den Briel de straftoepassing op gewoonterechtelijke grond wanneer iemand zich van het leven beroofde.<sup>2</sup> In vijftiende eeuw bestond al wel de pijnbank en de doodstraf voor zoenbreuk bij doodslag, voor een moordenaar, een valse munter, een dief en voor een ketter, maar deze misdadigers werden na de executie altijd begraven. In het begin van de vijftiende eeuw was de voltrekking van de doodstraffen openbaar, waarbij het spiegelend karakter van het delict een steeds grotere rol ging spelen, zoals het vastspijkeren van de gebruikte moordwapens van een moordenaar aan de galg.

In de zestiende eeuw veranderde het één en ander in het strafrecht. Karel V gaf in een decreet van 1544 al blijk van zijn afkeer van de rechtspraak bij doodslag, een misdaad die bijna altijd werd geschikt in de Nederlanden, dat wil zeggen dat de families van het slachtoffer en de dader tot een overeenkomst kwamen over de genoegdoening.<sup>3</sup> Karel V stelde eveneens in dat decreet dat de officieren (van justitie) strafrechtelijk onderzoek moesten doen en dat zij bij simpele doodslagen niet mochten schikken. Doodslagen moesten worden berecht en de daders behoorden volgens dit decreet de doodstraf krijgen.

Karel V en later Philips II gaven ook het Hof van Brussel de opdracht om het gewoonterecht van de verschillende territoriale rechtskringen op schrift te stellen om daarna tot codificatie te komen. Halverwege de zestiende eeuw werd op aandringen van Karel V de *Constitutio Carolina* samengesteld, een kritische beschouwing over de uitvoering van het strafrecht aan het Hof van Vlaanderen. Philips II voerde in 1570 voor de Zeventien Gewesten de *Criminele Ordonnantien* in, een codificatie van straf- en procesrecht.<sup>4</sup> De wetgeving in de *Criminele Ordonnantien* schrijft nadrukkelijk de extraordinaire inquisitoire procesvorm voor. In deze

---

2. Jan Mattheijssen, "Het rechtsboek van den Briel". Beschreven in vijf tractaten, in: *Oude Vaderlandsche rechtsbronnen* ('s Gravenhage 1880) J.A. Fruin en M.S. Pols (eds) 209.

3. *Groot Placaetboek, inhoudende de placaten ende ordonnantiën van de hoogh-mog. heeren Staten Generael der Verenigde Nederlanden, ende van de ed: Groot mog: heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, mitsgaders van de ed: mog: heeren van Zeelandt.* ('s-Gravenhage 1658) deel I 322 in het jaar 1544.

4. M. van der Vrugt, *De criminele Ordonnantien van 1570*. Enkele beschouwingen over de eerste strafrechtcodificatie in de Nederlanden. (Zutphen 1978)17-20.

procesgang is de verdachte voorwerp van onderzoek en niet meer een volwaardig rechtssubject zoals voorheen van toepassing was in een maatschappij waarin de consensus voorop stond. In het accusatoire rechtsproces waren de twee partijen de klager en de aangeklaagde en de rechtbank bewaakte de accusatoire procesgang waarin beide partijen gelijkwaardig tegen over elkaar stonden. Het in 1570 ingevoerde inquisitoire procesrecht werd gekenmerkt door het geheime onderzoek, de schriftelijke vastlegging tijdens het vooronderzoek en vooral door de pijnbank, waarvoor vijf artikelen in de Ordonnantien waren ingeruimd. Vanaf die tijd werden landlopers en vagebonden niet meer als individuen, maar als groep benaderd in de wetgeving.

De doodstraf speelde daarna een belangrijke repressieve rol in de centrale wetgeving. In 1570 stelde de overheid ook nog voor wat betreft het strafprocesrecht dat de uitspraak en de executie in het openbaar plaats moest vinden tot voorbeeldstelling aan het gemene volk. De executie moest binnen 24 uur na de uitspraak van de doodstraf voltrokken worden en de lichamen mochten niet begraven worden .

In 1531 had een plakkaat uitgevaardigd door Karel V nog iets weg van een leesstuk met suggesties voor armoedebestrijding. De oplossing voor het probleem zou liggen in het opzetten van een gezamenlijk steunfonds van alle stedelijke sociale instellingen en in de bevordering van scholing en vorming van de jeugd. Ook discriminatie van degenen die bijstand ontvingen door middel van een opgenaaid teken op de mantel behoorde tot de mogelijkheden.<sup>5</sup> Halverwege de zestiende eeuw werd de strafmaat in het strafrecht en in de plakaten steeds grimmiger en in geval van recidive kreeg die stilaan het karakter van een stapelstraf tot aan de doodstraf toe.

Bij bedelarij en landloperij leek de opgelegde strafmaat bij recidive op een driestappenplan, de eerste was verbanning, bij de tweede keer kreeg de recidivist een lijfstraf, vaak geseling en brandmerking, en bij de derde aanhouding kreeg hij/zij de doodstraf. Ver tot in de achttiende eeuw verschenen tientallen plakaten tegen de bedelarij, landloperij en bijkomende criminele verschijnselen als diefstal, roof, veediefstal, diefstal van gewassen op het veld en uit boomgaarden.<sup>6</sup> Vooral ook vreemdelingen, zigeuners en een aantal ambulante beroepsgroepen als marskramers, ketelboeters, kwakzalvers, buitenlandse lakenverkopers, glasverkopers, inktverkopers en zwavelstokverkopers om er maar een paar te noemen, stelde men als groep al bij voorbaat in staat van beschuldiging.<sup>7</sup> Inbraak en diefstal en geweldpleging waren zo toegenomen dat de huiseigenaren of de grondbezitters al in 1595 waren vrijgesteld van rechtsvervolging als hij de insluiper of dief doodde bij betrapping op heterdaad.<sup>8</sup>



Hendrik van Avelcamp, *Rustende zigeuners* (ca. 1620)  
Berlijn, Kupferstichkabinett

5. *Plakkaatboek* I, fol. 470 Placaet op 't onderhout van den armen: item jegens Egyptenaers, leprosen, bedelaers, vagebonden, lantlopers, verspieders ende dieven.

6. Zie in de *Grootplakkaatboeken* onder andere de plakaten op de bedelarij etc uit 1531, 1583, 1586, 1588, 1590, 1591, 1595, 1614, 1630, 1649, 1657, 1683, 1693, 1695, 1723, 1789.

7. Zie voor deze opsomming: *Placaetboek* I, 1588, 'placaet beroerende de vagabonden, en andere landtlopers gerenoveert in 1591'.

8. *Placaetboek*, I 1595 481 placaet lantloopers, leproosen, bedelaers en dieven.

In de eeuwenlange strijd tegen de criminaliteit waren tot op het einde van de achttiende eeuw het schavot en het galgenveld sterk met elkaar verbonden.<sup>9</sup> Het schavot binnen en het galgenveld buiten de stad, die dan ook meestal de buitengalg werd genoemd.

Door de verschillende rechtsnormen binnen de Hollandse steden verschilde natuurlijk ook het gebruik van hun galgenvelden, waardoor feitelijk van iedere stad apart het functioneren van het galgenveld zou moeten worden gezien om een goed inzicht van het verschijnsel te komen. Een poging daartoe wordt gedaan door het gebruik van de galgenvelden van Schoonhoven, Gouda, Leiden en Utrecht uitgebreider te beschrijven.<sup>10</sup>

## 2.2 Een korte notitie over zelfmoordenaars en galgenvelden

Straffen na de dood van een zelfmoordenaar heeft een lange geschiedenis. In religieuze zin was zelfmoord een zonde, in strafrechtelijke zin was het een misdrijf.

De kerk echter nuanceerde al vroeg vanaf de dertiende eeuw de strenge veroordeling van zelfmoordenaars door ontoerekeningsvatbaarheid aan te voeren, een nuancering die pas in de loop van vijftiende eeuw door het wereldlijk recht werd overgenomen.

Jan Matthijsen omschreef in het rechtsboek van Den Briel in het vierde tractaat trefzeker de geestelijke gesteldheid van een zelfmoordenaar. Hij bezag deze daad als een wanhoopsdaad, die men echter wel beging zonder naar de stem van het geweten te luisteren, maar ook als een daad van iemand die zichzelf willens en wetens doodde. De straf die op zelfmoord volgde werd 'nae ouden custumen ende rechten' door het gerecht uitgesproken. Het lichaam werd geslept van de plaats van 'misdaad' naar de gerechtsplaats, het galgenveld, en onderste boven aan één been opgehangen ten teken dat hij zelfmoord gepleegd had.<sup>11</sup>

In de *Constitutio Criminalis Carolina*, de zogeheten Carolina, vormden op grond van artikel 135 krankzinnigheid en depressiviteit strafuitsluitingsgronden bij zelfmoord.<sup>12</sup>

De verschillen in de Nederlandse rechtspraktijk zijn soms dramatisch te noemen. In Woerden vonniste de rechtbank nog in 1623 een zelfmoordenaar als een misdadiger op grond van artikel 88 van het werk van Joost de Damhouder.<sup>13</sup> In Gouda daarentegen verleende de



Spottekening van de hanging van een zelfmoordenaar in de mikke (ca. 1562)

9. D. Schlueter, *Met den koorde of door het zwaard. Criminele rechtspraak, dood- en lijfstraffen in Twente vanaf de middeleeuwen* (Oldenzaal 1994) 61. Een afschrift van het decreet van 6 maart 1795 waarin bepaald wordt dat galgenvelden niet meer voor het tentoonstellen van lichamen gebruikt mochten worden. De terechtgestelden moesten meteen na de executie begraven worden.

10. P. Lourens en J. Lucassen. *Inwoneraantallen van Nederlandse steden ca. 1300-1800* (Amsterdam 1997) Schoonhoven had in de zestiende eeuw 2800 inwoners, in de zeventiende eeuw 3400 en eind achttiende eeuw 2489. Gouda had resp. 9.000, 13.300 en 11.715 inwoners. Ter vergelijking Leiden had in die tijd respectievelijk 12.500, 44.000 en 30.955 inwoners en Utrecht resp. 27.500, 30.000 en 32.294 inwoners.

11. Jan Matthijssen, *Het rechtsboek van Den Briel*, beschreven in vijf tractaten. J.A. Fruin en M.S. Pols (eds) in *Oude vaderlandsche rechtsbronnen*, Werken der vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, eerste reeks no 1 ('s-Gravenhage 1880) 209-210.

12. L. Vandekerckhove, *Van straffen gesproken, De bestraffing van zelfdoding in het oude Europa* (Tielt/Weesp 1985) 17-48 voor een historisch overzicht van bestraffing bij zelfdoding.

13. E. Wiersum, "Terechtstelling en vrijspraak van lijken in de achttiende eeuw", in: *Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot uitgave der Bronnen van het oude Vaderlandsche Recht*, 55 (1908) 412-417. Zie ook p. 56 over vonnis van een lijk in Woerden.

rechtbank, als bij de lijkschouwing bleek dat er sprake was van zelfmoord, vrijwel altijd vrijspraak op grond van de Carolina. In 1605 verhing Dirck Jansz Maff zich en zijn kinderen voerden aan dat hij tijdens zijn leven veel tegenslagen had meegemaakt waaronder krijgsgevangenschap tijdens de oorlog; het gerecht van Gouda verleende op grond van 'melancholie' toestemming tot de begrafenis van Dirck Jansz, een begrafenis die echter wel 's avonds in alle stilte plaats moest vinden.

Het aantal zelfmoorden in Leiden was tamelijk hoog en slechts een enkele keer werd zoals in 1587 de traditionele straf uitgesproken. De dode werd naar het huis waar hij zelfmoord pleegde gesleept en daarna naar het galgenveld waar het lichaam in een mikke werd opgehangen.<sup>14</sup> Verreweg de meeste zelfmoordenaars in Leiden konden 's avonds in stilte worden begraven.

Alleen zelfmoord van verdachten in gevangenschap bleef beslist strafbaar en ook dan fungeerde de Carolina als richtlijn.<sup>15</sup> De strafuitvoering van iemand die tijdens het vooronderzoek zelfmoord pleegde was een zogenaamde 'lijkstraf'. Lijkstraffen werden ook opgelegd als achteraf bleek dat de dode schuldig was. Dat wil zeggen dat hij of zij na de dood alsnog berecht wordt 'als ware hij/zij in levende lijve'. In 1658 doodde een tabakspijpmaker eerst zijn vrouw en daarna zichzelf. De rechtbank vonniste dat zijn lijk op een horde, een brede plank, naar het galgenveld moest worden gesleept om daar aan de galg gehangen te worden.<sup>16</sup> In een vrijwel identiek geval doodde een vader in Leiden zijn zoontje en daarna zichzelf. De vader werd alsnog schuldig bevonden aan de moord op zijn zoontje en zijn lichaam werd opgehangen op het galgenveld met twee knuppels boven zijn hoofd. De ene knuppel symboliseerde de moord op zijn kind en de andere de moord op zichzelf.<sup>17</sup> In Utrecht werden in totaal twee mensen die zelfmoord gepleegd hadden onder de galg begraven, twee anderen die tijdens voorarrest zelfmoord pleegden werden alsnog berecht. Eén man schuldig aan geweldpleging en mishandeling werd alsnog onthoofd en de ander werd wegens banbreuk tentoongesteld op het galgenveld.<sup>18</sup>

In Schoonhoven werd zelfs de standaardstraf voor een zelfmoordenaar, die tijdens zijn voorarrest zichzelf van het leven benam, niet uitgevoerd. "Cornelis Aryensz, 't Mannetgen sijnde van een quaet leven ende hebbende gebruyckt verscheyden dreygementen in regard van eenige personen. Dat hij oock onlangs een van de dienders heeft gequetst ende daerom opten 3e january is geapprehendeert ende op de Poort geset is met het been aen kettingen daeraen hij opten 9 january is bevonden hebbende hem selven verhangen". Cornelis is in alle stilte op het kerkhof begraven.<sup>19</sup> Behalve de zelfmoord van 't Mannetgen werden in Schoonhoven in de vonnisboeken geen zelfmoorden meer vermeld.

Zelfmoord bleef tot 1811 onder het strafrecht vallen en daarom was de schepenbank belast met het onderzoek en uitspraak. Zelfmoorden in de Nederlanden stonden in vrijwel alle stedelijke vonnisboeken vermeld.

---

14. H.M. van den Heuvel, "De criminele vonnisboeken van Leiden 1533-1811", in: *Rijnland, tijdschrift voor sociale genealogie en streekgeschiedenis 1977-1978*, boek 2 f 103. In totaal van 1533-1811 werden 23 zelfmoorden gepleegd.

15. SAHM Gouda ORA-177 fol. 208. Een mikke is een gaffelvormige paal.

16. SAHM Gouda ORA-179 fol. 186-186v.

17. Criminele vonnisboeken van Leiden, boek 16 f57 in het jaar 1669.

18. Utrecht 1861 vonnis 05-03-1640 en 1434 vonnis in het jaar 1614.

19. SAHM Schoonhoven ORA-83 p. 511.

### 2.3 Analyse van de bronnen

In de stad Schoonhoven werden vonnisboeken bijgehouden vanaf 14 oktober 1556 tot 1806 en bevatten 2090 gerechtelijke uitspraken. In deze periode zijn 23 doodstraffen geweest waarvan negen met een nastraf op het galgenveld.<sup>20</sup> In 1547 vaardigde de centrale overheid een resolutie uit, waarin de steden verplicht gesteld werden om ieder gerechtelijk vooronderzoek en strafoplegging schriftelijk te registreren.<sup>21</sup> Dus werd in 1547 besloten dat de secretaris van Schoonhoven het sententieboek zou bijhouden en “pertinentelijk teekenen alle sententien in zaaken bij geschrifte bepleyt die bij de schepenen geweest zullen worden”.

De Goudse vonnisboeken openden in het jaar 1447.<sup>22</sup> In de periode van 1447-1811 sprak de Goudse rechtbank 94 doodvonnissen uit met 64 nastraffen op het galgenveld. In totaal deed de rechtbank in die periode 2520 uitspraken en bij nadere analyse bleek dat er tot 1534 geen enkele lijfstraf of doodstraf werd opgetekend.

Pas in 1534 werden in Gouda de lijfstraffen uitgesproken, dat wil zeggen verminkende straffen als geseling, brandmerking of andere ontterende straffen zoals schandpaal.<sup>23</sup> Vanaf 1547 wees de Goudse rechtbank in de vonnisboeken de eerste doodvonnissen. Uit de stadsrekeningen van Gouda blijkt echter dat er vóór 1547 wel degelijk doodstraffen werden geweest. In de stadsrekeningen van 1482 tot 1547 was vaak sprake van het gerecht of gerechtsplaats waarnaar klei, riet, hout vervoerd werden en van het snoeien van de wilgen aldaar, de lichamen van de ter dood gebrachte misdadigers werden begraven door onder andere de celledoers en Coppen ‘de graefmaker’.<sup>24</sup> De registratie van de vonnissen vanaf 1447 tot halverwege de zestiende eeuw had waarschijnlijk een ander doel. Bij oplegging van boeten moest men toezien op de betaling en bij een verbanningsstraf was het van belang om na te kunnen gaan of er al dan niet banbreuk werd gepleegd. Bij verbanning legde de rechters namelijk altijd een voorwaardelijke en strengere straf op indien de gestrafte banbreuk zou plegen. Bij de opgelegde bedevaarten werd de datum van terugkeer geregistreerd. Doodstraffen hadden, behalve bij confiscatie van de bezittingen van de veroordeelde, geen administratief vervolg en de kosten van de strafuitvoering kwamen altijd terecht in de stadsrekeningen. Andere financiële afwikkelingen stonden in de rekeningen waarin de schout/baljuw verantwoording moest afleggen van de inkomsten uit de opgelegde boeten en de uitgaven van de strafuitvoering, waarover de baljuw, de stad en de schepenen in rechtszaken een deel ontvingen.<sup>25</sup>

---

20. H. van Bercum, *Beschrijving der stad Schoonhoven, bevattende in zig een verhaal van derzelver grond, waterstroommen etc* (Gouda 1762) 150. De secretaris zal een register maken 't welk genaamd is het sententie boek ende in 't zelve register pertinentelijk teekenen alle sententien in zaaken bij geschrifte bepleyt die bij de schepenen geweest zullen worden alle willigen bekenningen, ofte beloften, mitsgaders alle executien ofte schattingen die bij schepenen gedaan worden ende in het zelve register geen andere acte teekenen. 27-1-1557.

21. SAMH Schoonhoven ORA 82 t/m 86. De vonnisboeken van Schoonhoven zijn in zijn geheel afgeschreven door drs C. Doedeijns. De teksten zijn niet uitgegeven.

22. De criminele vonnisboeken zijn in 2004 door drs C. Doedeijns en ondergetekende uitgegeven en gedigitaliseerd door het Streekarchief Hollands Midden in Gouda. De vonnisboeken zijn te raadplegen op de website van het streekarchief [www.groenehartarchieven.nl](http://www.groenehartarchieven.nl).

23. H. Steensma, *Straffen door de eeuwen heen. De beul, het tuchthuis en de gevangenis*. (Den Haag 1982) 10, een schema van straffen vanaf de veertiende eeuw.

24. SAMH Gouda Oud-Archief zie o.a. 1146 f28v, 1147 f19v, 20v, 1153 f20v, 21, 1158 25v etc

25. SAMH Gouda Oud-Archief inventaris nummers 608 – 612.

De collectie van de Leidse rechtsbronnen, waaronder het Crimineel-vonnisboek van 1533-1584 is erg uitgebreid.<sup>26</sup> De criminele vonnisboeken van Leiden zijn in regestvorm uitgegeven over het tijdvak 1533-1811. De boeken bestaan uit achttien delen waarin 6119 uitspraken staan, waaronder 145 doodstraffen.<sup>27</sup> Vanaf 1560 is sprake van een tentoonstellingsstraf van het lichaam men spreekt dan over het lichaam naar buiten de stad brengen. Vanaf 1576 wordt het galgenveld als zodanig benoemd. Executies door onthoofding en door ophanging vonden altijd plaats voor de Gravensteen in Leiden en de lijken werden begraven hetzij in 'heilige aarde' hetzij "ter plaetse dairmen de dode lichaemen van de quatdienders ende geëxecuteerden es begravende", deze plaats was onder andere ook één van de bolwerken.<sup>28</sup> Het bestaan van een vaste doodgraver bij de Bolwerken bleek in 1745 bij de veroordeling van een spinner en de 'grafmakersknecht' van de Bolwerken. Zij werden, wegens het opgraven van lijken op de bolwerken en de verkoop daarvan aan de studenten, veroordeeld tot geseling en verbanning.<sup>29</sup> In de stad Leiden werden wel achttien nastraffen vermeld, maar dit aantal was gering ten opzichte van Gouda en Utrecht.

De criminele sententies van Utrecht zijn digitaal in regestvorm uitgegeven en de handschriften zijn ter inzage tegen betaling.<sup>30</sup> Pas in 1530 werd in Utrecht door Karel V het Hof van Utrecht ingesteld, dat ook tot taak had de strafzaken van het Nedersticht te behandelen. Het bijhouden van de Utrechtse vonnisboeken van Utrecht begon in 1530 en eindigde in 1811. In totaal werden er 2983 uitspraken in de sententieboeken ingeschreven waaronder 196 doodstraffen en in 84 gevallen volgde na de executie een nastraf op het galgenveld.

Het is interessant om de stad Zwolle soms te betrekken in de analyse omdat de stadsrekeningen soms andere inzichten geven dan in de beschreven steden. Van Zwolle zijn alleen de stadsrekeningen uitgegeven en die bevatten heel wat administratieve kosten van de tenuitvoerlegging van de straffen vanaf 1492 tot 1804. Deze rekeningen bieden echter wel een interessant en feitelijk beeld van de rechtsgang in de Oostelijke Nederlanden, als kwantitatief materiaal is het echter niet te gebruiken.<sup>31</sup>

plaats	periode	totaal veroordelingen	totaal doodvonnissen	totaal galgenveld
Schoonhoven	1556-1806	2090	23	9 = 39,1 %
Gouda	1447-1811	2520	94	64 = 68,1 %
Leiden	1533-1811	6119	145	18 = 12,4 %
Utrecht	1530-1811	2983	196	86 = 43,9 %

26. P.J. Blok (ed.), *Leidsche rechtsbronnen uit de middeleeuwen*, ('s Gravenhage 1884). In: *Werken der vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche rechtte Utrecht*, eerste reeks no 6. De zoenboeken, de correctieboeken, de kenningboeken en de crimineel-vonnisboeken. Andere stukken van de schepenbank zijn het vredeboek, borgtochten voor correctiën, wedboeken, poortdingboek en civiel-vonnisboek.

27. H.M. van den Heuvel, "De criminele vonnisboeken van Leiden 1533-1811", in: *Rijnland, tijdschrift voor sociale genealogie en streekgeschiedenis* (Leiden 1977-1978)

28. Van den Heuvel, *De criminele vonnisboeken*. Boek 27 fol. 62.

29. Ibidem, boek 43 fol. 33v.

30. [www.hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/onderwerpen/criminele-sententies](http://www.hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/onderwerpen/criminele-sententies), registers van criminele sententies. RA inventaris nummers 99-1 tot en met 99-13.

31. B.J. Kam, *Capita selecta capita occidorum. Doodstraffen in Zwolle van Columbus tot Napoleon* (Zwolle 1992)

### 3 De betekenis van de schandstraffen

#### 3.1 De betekenis van de schandstraffen in de vroegmoderne tijd

In de vonnissen motiveerden de rechters in gestandaardiseerde termen een schandstraf op het galgenveld: soms alleen “tot exempel” of “ter verschrikking” of de meest uitgebreide frase was “’t zijn saicken van zeer quaeder consequentien ende consequentilcken tot achterdeele van 't gemeine welvaren die niet behoren ongecorrigeert te blivene, maer gestraft te wordene anderen ten exempele”.<sup>32</sup> Men legde voortdurend de nadruk op de voorbeeldfunctie en het preventieve aspect van de straf, redenen voldoende waarom de rechtbanken het recht op een christelijke begrafenis ontzegden. Men wilde hoe dan ook de misdaad bestrijden door voorbeelden te stellen, iets dat ook bleek uit het enorme aantal voltrekkingen van alleen al de lijfstraffen. De uitvoering van de lijfstraffen behoorde altijd tot de taak van de beul en vond meestal plaats op het schavot binnen de steden. Bij de toepassing van lijfstraffen zoals geseling, brandmerken en de vele andere kwellingen aan het lichaam bleef de “patient” in leven. Tijdens de scherpe ‘examinatie’ op de pijnbank, eveneens de taak van de beul, werd de verdachte nog steeds “patient” genoemd. De scherpe ‘examinatie’ werd onder andere toegepast bij verdenking van doodslag, verkrachting, onrechtmatig gedrag, kerkdiefstal, brandstichting en knevelarij.<sup>33</sup>



Astrologische Schriften  
Mittelheim, um 1445, kat 173

Om de nagedachtenis van de veroordeelde op het galgenveld zoveel mogelijk te schandvlekken, was juist de tentoonstelling van het lijk hét middel bij uitstek om de degradatie van mens tot een ‘beest’ te bevorderen. Bestialisering van de dode misdadigers was het verschrikkelijke antwoord van het rechtsbestel op maatschappelijke uitsluiting en gaf blijk van verregaande minachting voor het individu<sup>34</sup>. Dat bleek duidelijk in 1677 toen in Zwolle een verdachte van moord zichzelf in de gevangenis van het leven beroofde, hij werd met een strontkar naar het galgenveld gesleept en daar alsnog gehangen.<sup>35</sup>

In Gouda, Leiden en Utrecht, maar niet in Schoonhoven, werden zoals bekend mensen die in voorlopige hechtenis stierven of zelfmoord pleegden door de schepenvank alsnog veroordeeld, waarna ook de scherprechter het vonnis altijd uitvoerde.<sup>36</sup> Ook de familie van de veroordeelde moet zeker geleden hebben onder de tentoonstelling van één van hun familieleden op het galgenveld maar, behalve van de familie van zelfmoordenaars, zijn er geen rekestes te vinden om de schande te voorkomen op het galgenveld. Soms gebeurde dit wel zo als in Zwolle in 1601 toen een pottenbakker voor meerdere diefstallen ter dood veroordeeld werd door

32. SAHM Schoonhoven ORA-82 fol. 42, dd. 10 mei 1567.

33. J. van Weel, De strafvonnissen van de Haagse Vierschaar, in: *Jaarboekje 'die Haghe' 1984 170-254*. p. 169.

34. L. Vanderkerckhove, *Van straffen gesproken. De bestraffing van zelfdoding in het oude Europa* (Tielt/Weesp 1985) 22-53. De auteur stelt schandstraffen van zelfmoordenaars centraal, maar naar mijn mening geldt dat eveneens voor ter dood gebrachte misdadigers.

35. Kam, *Capita selecta*, 110.

36. SAMH Gouda ORA en verder zie 1593, 1658 en 1743 Gouda. Utrecht, Registers van criminele sententies 1640-1649. 179v-180r 24-03-1614, tentoonstelling en 001v-003v, 05-03-1640 na zelfmoord alsnog onthoofd, geen tentoonstelling.

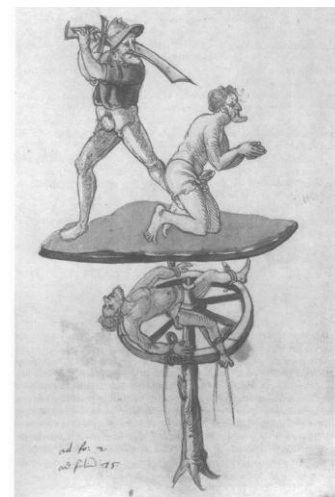


onthoofding maar hij werd “doir bede der vrunden in een vath (kist) op onser lieve vrouwen kerckhoff begraven”.<sup>37</sup>

De volgende Leidse keur uit 1583 verbeeldde heel duidelijk de houding van de samenleving tegenover galgenvelden uit. Om het vuilnisprobleem in de binnenstad op te lossen werden er voor de eerste maal vuilnisputten gemaakt, maar het opruimen van de ‘crengen’ was nog een punt van discussie. De keur stelde uiteindelijk dat de kadavers van dieren vanwege de stank en het infectiegevaar niet in de putten binnen de stad gegooid mochten worden, maar men moest de dode dieren in de put van het galgenveld deponeren of ergens buiten de stad drie voet diep onder de aarde begraven. De keuze voor het galgenveld zal snel gemaakt zijn, want drie voet diep graven vraagt vrij veel moeite en energie.<sup>38</sup>

De schandstraffen op het galgenveld schandaliseerden de menselijke waardigheid, waarschijnlijk was de tijd nog niet rijp om de oneer van de ander een plaats in de inlevingswereld van de vroegmoderne mens te geven. De magistraat zag zich voor slechts één plicht gesteld namelijk de samenleving te behoeden voor de zonde van de misdaad. Juist door schandstraffen op te leggen en deze in het openbaar te voltrekken hoopte men de misdaad te bestrijden. Waarschijnlijk ook daarom het hele scenario, waarbij het publiek niet werd vergeten rondom de voltrekking van een doodvonnis. Een waar ritueel van handelingen werd na de uitspraak van een doodvonnis in gang gezet. Na de aanzegging van het doodvonnis bracht de baljuw persoonlijk het bericht van het vonnis aan de predikant met opdracht om bij de executie aanwezig te zijn. De predikant moest er voor zorg dragen dat de ter dood veroordeelde tijdens de kerkdiensten op de woensdag en op vrijdag vóór de dag van de executie in de gebeden werd bedacht. De burgemeesters moesten het schavot in orde laten maken en opdracht geven om de bomen op het galgenveld te kappen. De piekeniers moesten op de dag van de executie paraat staan rond het schavot om te voorkomen dat de menigte zich teveel op zou dringen. De drukker kreeg opdracht het vonnis te drukken om die de dag na de executie te verkopen. De gevangene werd de dag voor zijn executie weer gevraagd of hij voor God en schepenen zijn veroordeling aanvaardde en na zijn bevestiging knielde hij neer voor de heren en dankte hen voor hun goedheid. Voor alle heren golden kledingvoorschriften voor het bijwonen van de executie, men moest in een zwarte mantel met een witte bef verschijnen.<sup>39</sup> De discrepantie tussen de zorgvuldige organisatie rondom een terechtstelling en het onmenselijke schouwspel op het schavot is bijna Kafkaïaans te noemen.

Uit de tekst van het decreet van 6 maart 1795 bleek duidelijk de afkeer van de Representanten van het Volk van Holland. De galgenvelden ‘leeveren een treurig schouwspel op van de Barbaarsheid van vroegere tijden’ ... ‘mitsdien slechts dienen om de Nabestaanden van hun, wier lijken aan Galg of Rad ten prooye aan de Lugt en aan het Gevogelte zijn overgegeven, en bloot te stellen aan de verguizing van onverstandigen en ongevoeligen’. Binnen de tijd van 6 weken moest men de



Onthoofding en radbraking, anonieme pentekening, eind 16e eeuw  
Darmstadt Hessisches Staatsarchiv

37. Kam, *Capita selecta*, 89.

38. *Leidsch Jaarboekje* (1941) 160, keur 38.

39. SAHM Gouda ORA-1 fol. 61-69.

galgen afbreken en de doden begraven. In hetzelfde decreet werd gesteld dat alle doden na de terechtstelling behoorlijk begraven moesten worden. Bij de invoering van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland in 1809 werd al bepaald in artikel 29 dat de ter dood veroordeelde in een eenvoudige kist begraven moest worden. Volgens artikel 30 konden nabestaanden van de gestrafte het lijk opeisen na overleg met de rechters en zelf de begrafenis regelen. Voor beide gevallen genoemd in de artikelen 29 en 30 gold dat de begrafenis 's nachts in alle stilte en zonder plechtigheden moest plaatsvinden.<sup>40</sup>

### 3.2 Meningen en oordelen in de hedendaagse literatuur

“ De rechter, die zich pijn tot helper kiest,  
Komt immers nooit tot liefderijk begrip?  
Hij dient niet recht en waarheid, maar de wil  
van anderen – 't zij van vorst, of kerk, of volk.”

Dit zegt de vrouw van de schout in 'De heks van Haarlem' een treurspel geschreven door Frederik van Eeden. Zij doelde op de afgedwongen bekentenissen op de pijnbank en op de executies die haar een doorn in het oog waren. Haar dochter ging daarin nog verder en veroordeelde iedere vorm van schijnwaarheid:

“En al die dwaze, blinde, wreede mensen,  
Priesters en rechters, spreken van een God,  
Die hun gebiedt zoo dom en wreed te zijn.  
En vader zegt, dat wij ook voor dien God  
Pijn en ellende dankbaar moeten gedragen.  
Schijnt u dat reedlijk, moeder? Kunt gij dat?”

Frederik van Eeden veroordeelde als psychiater en arts de opzettelijke pijn die mensen toegebracht werd in het Oud Vaderlands recht, waarbij de overheid zich als een gevoelloze machine gedroeg en waarbij de kerk iedereen, die zich met dit recht bezig hield, schone handen bezorgde. Frederik van Eeden vatte in een paar zinnen zijn mening samen omtrent de gehele stand van zaken van het strafrecht in de Vroegmoderne tijd van de Nederlanden.<sup>41</sup> Van Weel ziet het als een nabehandeling van het geëxecuteerde lijk wanneer de beul het lichaam transporteerde naar het galgenveld aan de Scheveningseweg buiten Den Haag en de lijken vervolgens optakelde om die op een houten stellage te laten verteren door de lucht en de vogelen des hemels.<sup>42</sup>

In de stad Leuven was er zelden sprake van begraving van de terechtgestelden, de lijken werden bijna altijd naar het galgenveld vervoerd, want het niet-begraven verergerde de oneer.<sup>43</sup> Maes vond dat het ontorende aspect niet zozeer in de tentoonstelling lag, maar wel in het feit dat de strafmaat de rechteloosheid van de veroordeelde sterk benadrukte. Voor

40. H. Steensma, *Straffen door de eeuwen heen*. 11. Een kopie uit het Crimineel Wetboek, derde titel, eerste hoofdstuk.

41. F. van Eeden, *De heks van Haarlem, Treurspel der onzekerheid*. Tweede druk (Amsterdam 1919) 55.

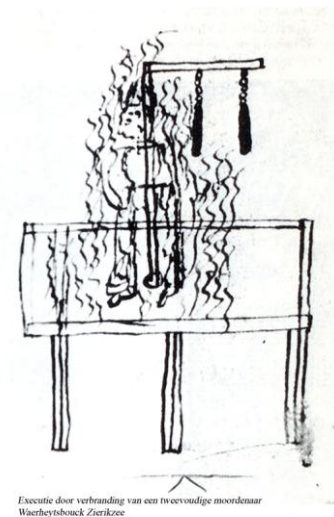
42. A. J. van Weel, "De strafvonnissen van de Haagse vierschaar in de periode 1700-1811", in: *Jaarboek Die Haghe* (1984) 169.

43. L. Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Antwerpen, 's-Gravenhage 1947) 386.

Maes lag het accent in de uitvoering van de doodstraf, namelijk in het ‘standsverschil’. Onthoofding was voor de betere stand en ophanging voor dieven.<sup>44</sup>

Andere auteurs vermelden wel de nastraf op het galgenveld, maar gaan er meestal niet verder op in. Toch zijn er wel studies die schandstraffen centraal stellen, maar deze Vlaamse auteurs analyseren vooral de schandstraffen op het schavot binnen de stad zoals openbare verminkingen, geselingen en de vele andere straffen aan het lijf van de veroordeelde.<sup>45</sup> In België werden bij de invoering van het nieuwe strafwetboek in 1867 de schandstraffen op het schavot pas afgeschaft en verworpen als onnuttige en immorele handelingen.<sup>46</sup> Vandekerckhove veroordeelde in zijn studie ten stelligste de bestialisering van zelfmoordenaars, die naar zijn mening dezelfde oneer op het galgenveld werden aangedaan als veroordeelde misdadigers, een feit waarover hij zijn mening niet uitte. De bestraffing van zelfmoord viel echter niet los te zien zijn lange voorgeschiedenis.<sup>47</sup>

Blok zag de strafvoltrekkingen, inclusief de tentoonstelling op het galgenveld als een strak geredigeerd sociaal drama waarin de veroordeelde, de scherprechter, zielenherders, ambtenaren, soldaten en toeschouwers ieder hun specifieke rol hadden.<sup>48</sup> Ook Maes ging uit van de verwachting van de overheid met name dat er een moraliserende invloed uitging van het schouwspel van een terechtstelling op de markt. De werkelijkheid was vaak enigszins anders. In zijn dagboek beschreef Jacob Bicker Raye, een niet onbemiddelde koopman uit Amsterdam, talloze executies en lijfstraffen. Blijkbaar was hij een trouw toeschouwer en meestal beschreef hij de toestand op het schavot heel feitelijk. Zo als “Op de Dam justitie gedaan” of ‘ditmaal werd een persoon “levendig” verbrand’. De executie van een timmermansknecht beschreef hij dan toch met enig mededogen “Den 14den maart (1761) is er justitie gedaan. ‘Een timmermansknecht is wegens huysbraak en tuyndieverij opgehangen, welke seer medelijdenswaardig was omdat hij onnosel en in den aart geen dief was. Hij is met groot berouw en leetwesen gestorven kermende om sijn arme ongelukkige vrou en twee kinders, sijnde de dominee en krankenbezoekers seer voldaan over sijn gedrag, waarom hij ook een kist gekreegen heeft en begraave is geworden”.<sup>49</sup> Toeschouwers aarzelden in het algemeen niet hun kritiek te uiten tijdens een strafvoltrekking, waarbij de scherprechter het vaak moest ontgelden. De beul werd door de overheid aangesteld en betaald. Het gebied waar hij werkzaam was besloeg Holland en Zeeland en hij woonde in Haarlem. Soms gebeurde het dat bij de aanstelling van een beul dat hij niet op zijn taak berekend was. Het publiek wilde een goede voorstelling zien en geen falende beul. In 1522 stonden in Haarlem twee mannen terecht en kregen de doodstraf door onthoofding.



Executie door verbranding van een tweevoudige moordenaar  
Waerheitsbouck Zierikzee

44. Maes, *Vijf eeuwen*, 376.

45. P. de Win, “De schandstraffen in het wereldlijk strafrecht in de Zuidelijke Nederlanden van de Middeleeuwen tot de Franse Tijd bestudeerd in Europees perspectief”, in: *AWLSK Klasse der Letteren*, jaargang 53, 1991, nr. 139 p.9 (Brussel 1991) en P. de Win, “De kaakstraf in België van de Franse Tijd tot 1867”, in: *Juris Scripta Historica VI* (Brussel 1992)

46. De Win, “Schandstraffen”, 235-236.

47. L. Vandekerckhove, *Van straffen gesproken. De bestraffing van zelfdoding in het oude Europa* (Tielt 1985) 22-53.

48. A. Blok, *Theatrische strafvoltrekkingen onder het Ancien Régime*, *Symposium* (1979) 95-97.

49. F. Beyerinck en M.G. de Boer ed. *Het dagboek van Jacob Bicker Raye 1732-1772* (Amsterdam 1935, 2<sup>e</sup> druk) 7 en 257.

Meester Evert Jansz was onhandig en leverde abominabel werk. De omstanders kwamen in opstand bij het zien van de onbeholpenheid van de beul en begonnen stenen naar hem te gooien. De beul moest ontzet worden, maar de onrust bleef doorwoekeren. Karel V deed een resolutie uitgaan dat de daders gestraft moesten worden aan lijf en goed.<sup>50</sup> Dit was nog meer olie op het vuur en de beul werd vermoord. Heel wat stedelijke resoluties verboden dan ook regelmatig om de beul te beschimpen. Er wordt soms heel gemakkelijk over het werk van een beul gedacht, men ziet hem eerder als een robot die de meest gruwelijke pijnigingen uitvoerde dan een man met een extreem zwaar beroep. Zo kon in 1552 de scherprechter van Zwolle meester Hans zijn verplichtingen niet meer aan, werd krankzinnig en pleegde zelfmoord.<sup>51</sup> Hij kreeg echter wel een christelijke begrafenis in een kist met een doodskleed en een voorbidster.

Het schouwspel van de executie werd vaak begeleid door een zogenaamde spiegelstraf, waarbij heel wat symbolen de aard van het gepleegde delict weergaven. Bij vierdeling van het lichaam werden de delen van het lichaam alsnog op het rad gekluisterd of bij verraad aan de stadspoorten, vierdeling symboliseerde de zwaarste straf en werd meestal uitgesproken bij verraad. Bij onthoofding kwam het hoofd bij een nastraf op een staak op het galgenveld te staan. De vastgespijkerde objecten boven het hoofd van de dode symboliseerde zijn misdaden, zodat de delicten ook door de meestal ongeletterden werden begrepen. Een nagemaakte kerk symboliseerde kerkdiefstal; een houten pop was het symbool voor kindermoord; diefstal werd weergegeven door een boor en/of een dolk; één of meerdere knuppels betekende één of meerdere moorden; een koolpot gaf brandstichting weer en een afgehakte hand of afgehakte vingers, verbeeldde de hand die gedood heeft of de vingers waarmee een eed gezworen was.

De rechtsgang vanaf de zestiende eeuw in de Nederlanden was meestal gestandaardiseerd, terechtstellingen vonden veelal plaats binnen de stad en de scherprechter vervoerde daarna, als er een nastraf in het vonnis was opgenomen, het lijk van de geëxecuteerde naar het galgenveld buiten de stad om daar dan de opgelegde nastraf uit te voeren. Vóór de zestiende eeuw zijn er natuurlijk galgenvelden geweest en het is zeer waarschijnlijk dat de galgenvelden toen alleen executieplaatsen waren, waarna de dode lichamen meestal bleven hangen. In Leiden werden soms en in Zwolle meestal de onthoofde lichamen begraven in de bolwerken. In Zwolle werden echter ook executies door onthoofding op de bolwerken uitgevoerd.

Waar de lokaties van deze galgenvelden zich precies bevonden is vaak niet meer bekend, slechts af en toe verwijst een toponiem als 'galgenveld', 'galgenberg', 'gerecht', 'galgkamp', 'galgenwaard', 'galgenkampsbrug' en 'het gerecht' naar de galgenvelden van eeuwen her.

---

50. C.J. Gonnet, *De meester van den scherp en zwaarde te Haarlem. Een bijdrage tot de geschiedenis der lijfstraffelijke rechtspleging*. Uitgegeven door de vereeniging, Haarlem' (Haarlem 1917) 8-11. De resolutie van Karel V staat in Tweede memoriaal Sandelijn 415v, van Rijksarchief Noordholland.

51. B.J. Kam, *Capita selecta, capita occidorum. Doodstraffen in Zwolle van Columbus tot Napoleon* (Zwolle 1992) 56.

### 3.3 De locatie en de functie van galgenvelden

In Schoonhoven lag het galgenveld ten oosten van de haven op een stuk onbebouwd buitendijks land. Op de kaart van 1612 in de uitgave van Guicciardini is de afbeelding van de driestijlige galg daar goed te zien.<sup>52</sup>

In Gouda stond de galg vóór 1409 naast de steenplaats aan de Korte Gouwe, deze plek werd in de negentiende eeuw nog steeds het Galgkamp genoemd. In 1409 verplaatste de stad Gouda, met toestemming van de Raad van Holland, deze galg naar een stuk land dat gelegen was buiten de stad.<sup>53</sup> In 1413 vergunde graaf Willem Gouda een werf te kopen tussen de vrijheid van de stad en Moordrecht voor een gerechtsplaats voor kwaadwilligen, die hun lijf verbeurd hadden.<sup>54</sup>

Het Leidse galgenveld lag ten westen van de stad buiten de Morspoort aan de Rijn op een kruispunt van wegen.<sup>55</sup> Het galgenveld van Utrecht genaamd 'de Engelenburg' lag op een verhoogde plaats aan de Vaartse Rijn.

In de literatuur worden galgenvelden vaak terloops vermeld en zijn meestal verbonden met plaatsen waar ter dood veroordeelde misdadigers geëxecuteerd werden, te kijk hingen of als begraafplaatsen van boeven en van zelfmoordenaars. Over het algemeen is deze veronderstelde driedeling reëel.<sup>56</sup> In de Nederlanden verschilt het gebruik dikwijls alleen in kwantitatieve zin.

Het Schoonhovense galgenveld werd alleen gebruikt als plaats waar de lichamen van de ter dood gebrachte misdadigers te pronk kwamen te hangen of te liggen.

In Gouda werden 23 veroordeelden op het galgenveld zelf geëxecuteerd. Zelfmoordenaars werden, behalve bij zelfmoord tijdens voorarrest, in bijna alle gevallen in stilte op het kerkhof begraven.

In de stad Leiden werden alle veroordeelden ter dood gebracht op het plein voor de Gravensteen wier lichamen in sommige gevallen met een nastraf op het galgenveld werden tentoongesteld. Zelfmoordenaars werden in Leiden bijna altijd begraven in gewijde aarde of in de bolwerken van de stad.

In de stad Utrecht daarentegen wees het Hof zeer regelmatig doodvonnissen met nastraffen op het galgenveld en men omschreef dit dan met het begrip 'tentoonstelling'. Zelfmoordenaars werden onder de galg begraven, behalve bij zelfmoord tijdens voorarrest.

In de stad Zwolle maakte de rechtbank onderscheid in locatie van de executie door onthoofding en door ophanging gemaakt. In Zwolle vond onthoofding tussen 1492 en 1800 meestal plaats op de stadswal waarna het lichaam in de wal werd begraven. De plaats van ophanging was altijd buiten de stad op de Konijnenberch of aan de 's Grevenweg. De gehangenen werden dan achtergelaten op één van de twee galgenvelden.<sup>57</sup> In Zwolle werden zelfmoordenaars meestal begraven onder de galg.

52. M. Guicciardini, *Beschrijvinghe van alle de Neder-landen anderssins gheuoemt Neder-Duytslandt* (Amsterdam 1612) 225.

53. L. M. Rollin Couquerque en A. Meerkamp van Embden, *Rechtsbronnen der stad Gouda* ('s Gravenhage 1917) 14.

54. Van Mieris IV 235 In 1413 vergunt Willem die 'van der Goude' een werf te kopen tussen de vrijheid van Gouda en Moordrecht voor een gerechtsplaats van kwaadwilligen die hun lijf verbeurd hebben. Met dank aan Bart Ibelings.

55. H. G. Jelgersma, *Galgebergen en galgevelden in West- en Midden Europa* (Zutphen 1978) 53-58.

56. Jelgersma, *Galgebergen*, 18. Volgens de auteur werden de meeste delinquenten in de stad terechtgesteld en daarna op een andere plaats tentoongesteld, het overtuigende bewijs bleek volgens de auteur uit vonnisboeken van de diverse steden onder andere ook uit die van Gouda. In Gouda vonden echter meerdere executies op het galgenveld plaats.

57. Kam, *Capita selecta* 15.

Galgenvelden functioneerden in sommige steden in hoofdzaak als plaats van te pronkstelling van ter dood gebrachte criminelen en in mindere mate als plaats van executie, andere steden gebruikten het galgenveld wel als plaats van executie waar de lichamen “de vogelen des hemels ten prooye gelaten ten afschrik van het algemeen”. Voor zelfmoordenaars was het kerkhof, het galgenveld of de bolwerken vaak hun laatste rustplaats.

Wat zagen mensen in die tijd tijdens hun reizen van stad naar stad als zij galgenvelden passeerden.

Afbeeldingen van galgenvelden op schilderijen vormen een onontbeerlijk element in het landschap als symbool van gerechtigheid. Galgenvelden werden dan verbeeld als een samenraapsel van raderen en galgen die dikwijls aan de einder op schilderijen te zien waren. Later in de achttiende eeuw verdwenen de galgenvelden op heuvels aan de horizon in de schilderkunst, maar gedurende deze periode ontwikkelde zich wel een bepaalde bouwstijl van de versteende galgenvelden die de steden ongetwijfeld meer aanzien gaven. Het basisplan bestond uit een driestijlige galg met dwarslatten, waaraan stroppen vastgemaakt werden, het galgenveld behield in feite dezelfde aanblik als zijn houten voorgangers, maar dan in versteende vorm. Afbeeldingen daarvan zijn schaars, maar de enkele bewaard gebleven tekeningen doen vermoeden dat de diverse steden een vast bouwplan hadden van in klassieke stijl opgetrokken galgen buiten de stadsmuren. Op die afbeeldingen is een ronde opgemetselde put te zien waar op drie punten een piëdestal werd gemaakt met daarop drie pilaren. Op die pilaren pronkten drie leeuwen met de stadswapens tussen de voorpoten. De pilaren waren onderling verbonden door drie ijzeren staven waaraan de galghaken vast gemaakt waren. Bij de steden Amersfoort, Utrecht en Amsterdam stonden in de achttiende eeuw dit soort versteende galgen<sup>58</sup>. Ook Gouda bezat een dergelijke versteende galg, maar hiervan is alleen een bestek van de restauratie van de stenen galg overgeleverd. Dit bestek doet sterk denken aan het standaard bouwplan maar illustreert ook mooi de architectuur van de Goudse buitengalg en de andere versteende galgen.

De aannemer in Gouda moest onder de galg de oude galgput, die diende om het gebeente van de gehangenen op te vangen, afbreken met de bedoeling om met de stenen van de afgebroken put iets verderop weer een andere put op te metselen. Deze put moest op dertien voet van de dijk uitgegraven worden tot een diepte 63 cm.<sup>59</sup> Onder de gemetselde fundering kwam een vlijlaag te liggen van grenen delen van drie duim dik. De put stak 1,88 m boven de grond uit en de piëdestallen, de pilaren met de kapitelen waarop de leeuwen met wapenschilden troonden, waren alle uit hardsteen opgetrokken en mochten door de aannemer, alleen als het echt nodig was, gerepareerd worden. Voor de galgijzers, boeien, beugels en kettingen gold dezelfde procedure, alleen renovatie als reparatie onmogelijk was. Het bestek is niet gedagtekend, maar de aannemer is wel bekend, Jasper Bleuland nam dit werk aan voor 1300



58. Jelgersma, *Galgenvelden*, 33 en 64.

59. J. M. Verhoef, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983) 69. Bij omrekening van de aangegeven voeten is de Rijnlandse standaardmaat gehanteerd voet = 0,314 m en een duim = 2,61 cm.

gld.<sup>60</sup> De restauratie zal op het eind van de achttiende eeuw zijn uitgevoerd, want het stadsbestuur verlengde in 1791 met dezelfde aannemer het contract voor het onderhoud van de stadsmuren met zes jaar.<sup>61</sup> Op dit pronkstuk van stedelijke rechtsmacht stelde de beul de lichamen van de geëxecuteerde misdadigers in de meest afschuwelijke posities te pronk. De schippers op de IJssel en de voetgangers zagen deze majestueuze galg tussen het geboomte op een stuk buitendijks land van de IJsseldijk, waarvan de goudbeschilderde Goudse stadswapens wel moesten schitteren in de zon.

#### 4 Analyse van de nastraffen in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw

##### 4.1 Het gebruik van galgenvelden in de zestiende eeuw

In de zestiende eeuw werd in meeste steden van de Nederlanden het hoogste aantal doodvonnissen geweest. In Schoonhoven wees de rechtbank elf doodvonnissen waarvan twee met een nastraf op het galgenveld. In de eeuwen daarna werden in die stad niet meer zoveel doodvonnissen uitgesproken. Wel werd Schoonhoven al vroeg geconfronteerd met bendeforming.<sup>62</sup> De bende die in 1567 gevangen werd gezet, bestond uit twee mannen en drie vrouwen. Van de mannen was er één afkomstig uit Groningen en de ander uit Jaarsveld. Van de drie vrouwen kwam er één uit Gorinchem, de ander uit Hoorn en de derde vrouw had geen vaste woon- of verblijfplaats. Zij waren elkaar onderweg tegen gekomen en hadden nauwelijks vaste onderlinge banden, behalve de vrouw uit Hoorn die 'hoer' werd genoemd, omdat zij met één van de bendeleden een verhouding had gehad. De twee mannen werden verbannen, van de drie vrouwen moesten twee vrouwen de strafsteen dragen rondom de Haven en daarna kregen zij nog een verbanningsstraf opgelegd. De derde vrouw, de vrouw uit Hoorn kreeg de doodstraf door ophanging, ook omdat zij reeds in vier andere steden tot heel wat lijfstraffen was veroordeeld. Zij kwam niet op het galgenveld terecht, maar werd begraven. De schepenbank omschreef de bendeforming als "jae dat erger is hem te vinden onder diefven ende knevelaers". Twee andere mannen kregen in Schoonhoven de doodstraf met wel een nastraf op het galgenveld. Eén man werd wegens piraterij en de ander wegens doodslag ter dood veroordeeld beiden met een nastraf op het galgenveld.

In de zestiende eeuw wees de Goudse schepenbank 66 doodstraffen met 39 nastraffen op het galgenveld. De rechtbank sprak tot zeven maal toe de doodstraf door verbranding uit. Verbranding gold niet alleen voor ketters, maar was soms een strafmaat voor andere misdaden. Dit soort terechtstellingen vonden niet alleen op het galgenveld plaats maar ook op het plaveisel van de markt omdat het schavot op de markt van hout was. Zeven mensen hebben dit vonnis te horen gekregen onder wie drie van hen op de markt ter dood gebracht werden door verbranding en zelfs hun lichamen werden nog naar het galgenveld gebracht. De heksenjacht op wederdopers ging Schoonhoven voorbij en ook in Gouda was overigens

---

60. SAMH Gouda ORA-3693.

61. SAMH Gouda ORA-134 fol. 17.

62. F. Egmond, *Op het verkeerde pad, Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800* (Amsterdam 1994) Bij haar onderzoek heeft zij bendeforming in de 16<sup>e</sup> eeuw niet betrokken. H. van der Molen, "Crimineel recht in Schoonhoven tussen 1556 en 1806", in: *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard* (27<sup>e</sup> jaargang, nr 3-4) 106-116. Van der Molen heeft alle groepen van twee personen en meer getraceerd.

nauwelijks sprake van de wederdopers, één wederdoper stierf op het Goudse galgenveld op de brandstapel. In Amsterdam was dit wel anders. Boomgaard noemt voor Amsterdam het jaar 1535 zelfs een bloedjaar met de terechtstelling van 61 wederdopers.<sup>63</sup> De wederdopers werden na hun dood naar “Volewijck”, het galgenveld van Amsterdam vervoerd. In Leiden vonden 21 wederdopers, mannen en vrouwen, de dood omdat zij weigerden hun geloof af te zweren.<sup>64</sup> Vrouwen stierven in Leiden meestal door verdrinking en de mannen door onthoofding of wurging in combinatie met verbranding.

In de zestiende eeuw voltrok de beul in Gouda de heel wat executies op het galgenveld, terechtgestelde Goudse poorters vonden meestal hun laatste rustplaats op het kerkhof terwijl vreemdelingen, dat wil zeggen mensen uit de andere Hollandse steden en buitenlanders, na hun executie vaak op het galgenveld terecht kwamen.<sup>65</sup>

De meeste doodstraffen met een nastraf op het Goudse galgenveld werden opgelegd voor bedelarij en landloperij vaak in combinatie met meervoudige diefstal, geweldpleging of gepaard met doodslag, kortom de gesel van de zestiende eeuw.

In de zestiende eeuw werden in Leiden 71 mensen ter dood veroordeeld onder wie 11 mensen door ophanging en 36 mensen door onthoofding en 24 vrouwen wegens ketterij. In de zestiende eeuw werden in Leiden pas vanaf 1560 tentoonstellingsstraffen op het galgenveld uitgesproken. In totaal waren dat gedurende de zestiende eeuw tien lichamen die op het galgenveld tentoongesteld werden en een het lijk van een onthoofde Leidenaar werd onder de galg begraven. De rechtbank van Leiden strafte landloperij en bedelarij niet met de dood, veruit in de meeste gevallen werd landloperij gestraft met verbanning. Vooral wederdopers, geweldplegers, veelplegers en mensen die banbreuk pleegden kregen een doodstraf.

In Utrecht werd landloperij vaak in combinatie met diefstal met geweld tijdens de gehele zestiende eeuw gestraft met de doodstraf. In deze eeuw werden 123 doodvonnissen uitgesproken wegens landloperij met in 37 gevallen een nastraf



Verbranding van een wederdoperse

op het galgenveld. Ook in Utrecht werden in de zestiende eeuw de meeste doodstraffen uitgesproken. Opvallend is dat het Hof van Utrecht in deze eeuw de voorkeur gaf aan de doodstraf door onthoofding, de meeste veroordeelden, namelijk 86 mensen werden onthoofd.

In zoverre het uit de rekeningen te achterhalen is, zijn in de zestiende eeuw in Zwolle 21 doodvonnissen geveld, waaronder vier wederdopers. Hun lichamen werden begraven, maar hun hoofden werden op het galgenveld op een staak geplaatst.<sup>66</sup>

Duidelijk is dat het aantal gewezen doodstraffen in de steden van Holland in de zestiende eeuw hoog was en dat er in de meeste gevallen een nastraf op het galgenveld volgde.

63. J.E.A. Boomgaard, *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de strafrechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1552* (Zwolle 1992) 171-172.

64. Van den Heuvel, “Criminele vonnisboeken”. Zie Boek I.

65. Van sommige veroordeelden is de plaats van herkomst niet vermeld. Er worden in de gehele periode 54 vreemdelingen ter dood veroordeeld, onder wie maar vier mensen in gewijde aarde zijn begraven.

66. Kam, *Capita selecta*, 47. Dit was in het jaar 1534.



Waarschijnlijk is deze explosie van opgelegde doodstraffen in de zestiende eeuw gedeeltelijk te wijten aan het groene licht dat de overheid gaf in de Criminele Ordonnantiën en in de plakaten van die eeuw, maar ook de instabiele sociale, politieke en economische omstandigheden zullen zeker hun criminele tol geëist hebben. Maes komt voor Mechelen tot dezelfde conclusie, in de zestiende eeuw bedroeg in die stad het aantal terechtgestelde misdadigers 255, in de zeventiende eeuw kregen 66 misdadigers de doodstraf en in de achttiende eeuw 23 personen.<sup>67</sup>

Het strenge strafbeleid in de zestiende eeuw zou in de daarop volgende eeuwen een wat gematigder aanzien krijgen.

plaats	doodvonnisen 16e eeuw	op galgenveld
Schoonhoven	11	2 = 18,2 %
Gouda	66	39 = 44,0 %
Leiden	71	10 = 14,1 %
Utrecht	123	37 = 30,1 %

#### 4.2 Het gebruik van galgenvelden in de zeventiende eeuw

De gesel van bendevoering in de contreien van de Hollandse steden nam in de zeventiende en de achttiende eeuw steeds meer toe. Vanaf 1609 het begin van het Twaalfjarig bestand zaten heel wat Duitse, Noordfranse, Vlaamse en Noordnederlandse soldaten en vrouwen zonder werk en begonnen zij vaak met hun gezin aan een zwervend leven op zoek naar werk.<sup>68</sup> Deze groepen konden uitgroeien tot benden en meestal kwam een gehele of het belangrijkste deel van zo'n bende voor een gerecht.

Buisman analyseerde de weersomstandigheden in de achttiende eeuw spreekt over een periode van serieuze hongersnood. Het dieptepunt lag weliswaar, tijdens de kleine ijstijd in de jaren negentig van de zeventiende eeuw en dan vooral op het Twentse platteland, maar daarna verbeterden de omstandigheden niet veel. Later veroorzaakten de enorme neerslag, de zware stromen en de wassende rivieren in 1740 voor één van de ernstigste watersnoden in Vijfherenland in de Alblasserwaard. Heel wat families verlieten daarna de waard omdat zij de moed lieten zakken na eerdere watersnoden in 1709, 1717 en 1726 en vertrokken voor het merendeel naar Walcheren en het Sticht van Utrecht. Een koude record in 1748 zorgde nog eens voor mislukking van de oogsten in de Nederlanden. Al deze omstandigheden zorgden voor een migratie op redelijk grote schaal.<sup>69</sup>

In Schoonhoven bevonden zich heel wat Engelsen, Belgen en vaak ook soldaten en ex-soldaten en noorderlingen onder de verdachten. De stad Schoonhoven leed al onder benden in de zestiende eeuw en in de zeventiende was het al niet beter. In Schoonhoven werden zeven doodvonnissen gewezen waarvan vijf met een nastraf op het galgenveld. In 1660 kreeg een man uit Chaam de doodstraf door ophanging voor landloperij, bedelarij, huisbraken en diefstallen. Tijdens zijn criminele verleden had hij in Zevenhoven met drie anderen een diefstal met braak en geweldpleging gepleegd. Hij trok daarna al stelend verder

67. Maes, *Vijf eeuwen strafrecht*, 387.

68. Egmond, *Op het verkeerde pad*, 71-84.

69. J. Buisman en A.F.V. van Engelen (red.), *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*. (Franeker 2006) Deel 5 1675-1750 364, 796, 717.

met een bijzit en nog een andere vrouw, alias Schijterige Joosgen, waarbij zich naderhand op hun zwerftocht nog twee zeer 'fameuse' dieven voegden. De man uit Chaam en Joosgen zelf waren ook lid geweest van de beroemde bende van Hees in Belgisch Limburg.<sup>70</sup>

Als de rechtbank van Schoonhoven aan de eisen van de officier gevolg had gegeven, dan zouden in de zeventiende eeuw 34 mensen tot de doodstraf met in acht gevallen een tentoonstellingsstraf op het galgenveld veroordeeld zijn, deze strafeisen getuigden van de discrepantie tussen toepassing van het strafrecht van overheidswege en de stedelijke rechtbanken.

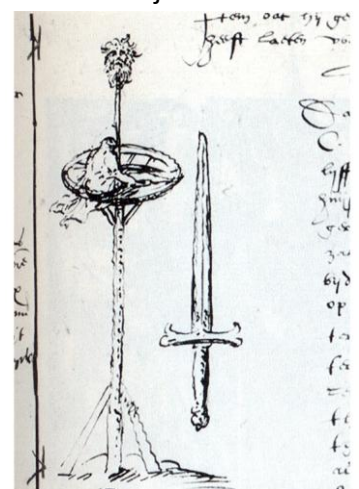
In de zeventiende eeuw daalde ook het aantal Goudse doodstraffen opzienbarend<sup>71</sup>, tien mensen werden in die eeuw ter dood veroordeeld met in alle gevallen een nastraf op het galgenveld.

In Gouda werden heel wat bendeleden, vaak afkomstig uit groepen van zeven leden of meer personen, veroordeeld tot een doodstraf met nastraf op het galgenveld. In 1610 kwam een bende, waarvan de leden afkomstig waren uit Aalst, Ferwerd in Friesland, Parijs, Rotterdam, Edam, Valenciennes, Middelburg, Delft en Friesland, voor de Goudse rechters en de bendeleden werden veroordeeld tot verbanningsstraffen wegens landloperij en diefstal in vereniging. De bende die in 1629 voor de Goudse rechtbank verscheen bestond uit een soldaat die in Rotterdam gedeserteerd was uit de compagnie van kolonel Brock. Hij zwierf rond met elf andere mannen en zes vrouwen.<sup>72</sup> Alleen de deserteur kreeg de doodstraf met een nastraf op het galgenveld.

De rechtbank van Leiden wees 64 doodstraffen, waaronder acht nastraffen, nadat de lichamen gedurende twee uur op de gerechtsplaats voor het Gravensteen moesten blijven hangen. Ook hier is discrepantie met de gerechtelijke zienswijze van de officier opvallend, die eiste namelijk in 45 zaken nastraffen op het galgenveld. In Leiden werden vaak internationale benden veroordeeld. In 1614 werden een Engelsman, een Fransman en drie vrouwen uit Emden en Rijssel tot geseling en verbanning veroordeeld. Allen moesten op het schavot elkaars bestraffing aanzien. Vaak waren dit vaklieden uit de lakennijverheid die zich gezamenlijk nog eens bezig hielden met bijverdiensten in de smokkel bijvoorbeeld van bier of kaas.

In Utrecht wees het Hof 46 doodstraffen met dertien maal een nastraf op het galgenveld. Het Hof van Utrecht legde in 28 vonnissen de doodstraf door onthoofding op, maar geen enkele doodstraf door middel van ophanging. Opmerkelijk is ook dat alle executies door onthoofding in deze eeuw niet gevolgd werden door nastraffen op het galgenveld, aan de dertien nastraffen op het galgenveld gingen vooraf terechtstellingen door wurging of radbraking.

Al daalde het aantal doodstraffen in de zeventiende eeuw, dan waren weer het aantal gerechtelijke uitspraken voor allerlei rechtszaken onrustbarend hoog, er werden in deze eeuw in Schoonhoven 1542 (74% van het totale aantal uitspraken)



Tentoonstelling van Dick Andriessz na diens executie  
Wachtheytsboek Zierikzee

70. Egmond, *Op het verkeerde pad*, 75-84. Egmond besteedt dit hoofdstuk aan de beschrijving van de bende van Hees. Zie SAMH Schoonhoven ORA-83 p. 643-644.

71. In de vonnisboeken is een hiaat van ongeveer 50 jaar van 1669-1719.

72. SAHM Gouda ORA-179 fol. 52-55.

gerechtelijke uitspraken gedaan, bijna 1000 (40%) in Gouda, in Leiden iets meer dan 3000 (49%) en in Utrecht 1055 (35%). Vooral het aantal verbanningsstraffen was zeer hoog vergeleken met de zestiende eeuw.

Opvallend was het aantal de verbanningsstraffen in Schoonhoven en de andere steden. In de zestiende eeuw werden in Schoonhoven 77 verbanningsstraffen uit gesproken en in de zeventiende eeuw waren dat 644 verbanningen waaronder 158 levenslange verbanningen. Het is heel waarschijnlijk dat Schoonhoven, Gouda en Leiden bij de bestrijding van de criminaliteit hun heil zochten in langdurige verbanningen.<sup>73</sup> Wel ging er aan een al dan niet levenslange verbanning vrijwel altijd een strenge geseling en of brandmerking op het schavot vooraf. Een banbreuk werd meestal gestraft met een nog zwaardere verbanningsstraf of een veroordeling tot tweemaal levenslange verbanning. In Schoonhoven vergrootte het areaal van de verbanningsstraffen zich in die eeuwen. In de zestiende eeuw werd men voornamelijk verbannen uit Schoonhoven en het Land van Blois, maar in het begin van de zeventiende eeuw verwijdde het gebied zich tot Holland en Westfriesland en vanaf halverwege de zeventiende eeuw tot Holland, Westfriesland en het Sticht van Utrecht. De verbanningsstraffen in de andere steden vertoonden een identieke verhoging van het aantal verbanningsstraffen. In Gouda werden in de zestiende eeuw 264 verbanningsstraffen uitgesproken en in de zeventiende eeuw 537 verbanningen voor de gebieden Holland, Zeeland en West-Friesland, in Leiden werden 358 verbanningsstraffen uitgesproken in de zestiende eeuw en in de zeventiende eeuw nota bene 2134 verbanningsstraffen uit de gebieden Holland en Westfriesland. Het Hof in Utrecht sprak in de zestiende eeuw 330 verbanningsstraffen uit en in de zeventiende eeuw 518.

Het aantal opgelegde verbanningen in deze steden zal nauwelijks verschillen met die van de andere steden Holland en Utrecht. Als die vele verbanningen vermenigvuldigd worden met het aantal verbanningsstraffen in de andere rechtscolleges van de Nederlanden, dan moeten er tienduizenden mensen rondgezworven hebben die voor hun eerste levensbehoeften vaak tot diefstal, diefstal met geweld of diefstal in vereniging moesten overgaan.

De aantrekkingskracht van de ruime werkgelegenheid in de Nederlanden tijdens die Gouden Eeuw veroorzaakte eveneens een grote stroom vreemdelingen die op zoek waren naar werk, een toevloed die vaak weer resulteerde in een overmaat aan landloperij en verbanningsstraffen op nog grotere schaal.<sup>74</sup> Het grote aantal verbanningsstraffen zal eveneens een factor geweest zijn, die bendevoering en bevordering van de misdaad tot gevolg hadden in de steden en op het platteland.

De volgende eeuw laat weer een heel ander beeld zien van de criminaliteit in de Nederlandse steden en op het platteland, waarin de vreemdelingen soms een steeds kleinere plaats innamen.

plaats	doodvonnissen 17e eeuw	op galgenveld
Schoonhoven	7	5 = 71,4 %
Gouda	10	10 = 100,0 %
Leiden	71	8 = 11,3 %
Utrecht	46	13 = 23,3 %

73. Egmond, *Op het verkeerde pad*, 34.

74. In de zeventiende eeuw sprak de Goudse rechtbank in de periode 1600 - 1669 in totaal 995 vonnissen uit, hieronder werden 448 (45 %) vonnissen gewezen voor landloperij en bedelarij.

### 4.3 Het gebruik van galgenvelden in de achttiende eeuw tot de definitieve afbraak in 1795

In Schoonhoven vormden vooral inwoners uit de stad en mensen afkomstig van het omliggende platteland het merendeel van de mensen die voor het gerecht verschenen. De rechtbank van Schoonhoven sprak in de achttiende eeuw in totaal 361 vonnissen uit, waaronder vijf doodstraffen en twee nastraffen op het galgenveld. Voor landloperij en voor diefstal met gebruik van geweld wees de rechtbank wel weer drie doodvonnissen, waaronder één doodvonnis met een nastraf op het galgenveld. Ook de verbanningsstraffen namen spectaculair af, in de achttiende eeuw sprak de rechtbank nog 44 verbanningsstraffen uit, waaronder 16 levenslange.

Een landelijk probleem sinds de vaart op Oost-Indië was vaak de langdurige afwezigheid van de man des huizes. De achtergebleven vrouwen kregen vaak een verhouding met een andere man waaruit meestal een kind werd geboren. Uit angst doodden deze vrouwen hun kind om een strafzaak te vermijden, want overspel door zowel vrouwen als mannen werd streng gestraft.<sup>75</sup> De vrouw die in 1750 na een jaar van afwezigheid van haar man een kind kreeg bij Anthony Groenewal verdronk het kind anderhalf uur na de bevalling. Voor overspel en kindermoord kreeg zij de doodstraf door wurging en een nastraf die omschreven werd als “dat wijders haar gevangens doode lichaam zal werden overgebracht op het ordinaire galgeveld dezer stad en aldaar op een rad gesteld omme door de lugt en het gevogelte te werden verteert”.<sup>76</sup> Anthony Groenewal werd alleen voor overspel gestraft daar hij pleitte dat hij niets wist van de geboorte en de dood van het kind, zijn straf was een verbanning van 50 jaar.

In de achttiende eeuw veranderde in Gouda niet alleen de zwaarte van de strafmaat, maar ook de aard van de straffen en gestraften, wel spraken de rechters ongeveer hetzelfde aantal doodstraffen uit als in de eeuw daarvoor. Er werden 18 doodvonnissen uitgesproken. Drie van deze vonnissen waren lijkstraffen, twee na zelfmoord van de verdachte en één vonnis na de dood van de veroordeelde, die alsnog schuldig werd bevonden wegens uitlokking van de vechtpartij waarbij hij zelf de dood vond.

In tegenstelling tot de schandstraffen op het galgenveld in de voorgaande eeuwen waarbij vooral in Gouda vreemdelingen in de meerderheid waren, waren het nu hoofdzakelijk burgers uit Gouda en de directe omgeving die op het galgenveld terecht kwamen. In de achttiende eeuw werden vijftien van hen op het galgenveld te pronk gesteld.

Ook de criminaliteit op zich verschilde met de eeuwen daarvoor. De Goudse rechtbank wees geen enkel doodvonnis voor landloperij, nu was het in hoofdzaak georganiseerde bendevorming met meervoudige tuindiefstal waarop de doodstraf stond. Dat wil zeker niet zeggen dat landloperij en diefstal in vereniging van gelegenheidsbenden ongestraft bleef, integendeel, in achttiende eeuw werden in Gouda ongeveer tweehonderd verbanningsstraffen voor landloperij uitgesproken. De verbanningsstraffen werden ook hier meestal weer voorafgegaan door een lijfstraf, als geseling, brandmerking of verminking.

In Leiden sprak de rechtbank in de achttiende eeuw 1693 straffen uit, waaronder negentien doodstraffen voor diverse delicten, maar niet voor landloperij. Het bijzondere is dat het gerecht van Leiden geen nastraffen meer gaf na de executie bij de Gravensteen. De officier

75. SAHM Schoonhoven ORA-85 fol. 230-231 en fol. 123, ORA-83 p. 584, deze vrouw werd gestraft met de straf en 50 jaar verbanning.

76. SAHM Schoonhoven ORA-85 fol. 196-196v.

echter eiste in veertien gevallen nog wel een nastraf op het galgenveld en zijn laatste eis dateerde van 1791. Landlopers kregen altijd verbanningsstraffen maar de strafmaat voor bedelaars en landlopers veranderde. Meestal moesten bedelaars enige dagen in hechtenis op water en brood leven en werden daarna verbannen.

In tegenstelling tot Gouda werden in Leiden bijna tweeënhalf keer meer vreemdelingen (1112) veroordeeld dan mensen uit Leiden en omgeving (462). Dit was niet verwonderlijk want in het eerste kwart van de achttiende eeuw werden in 1732 70.000 inwoners geteld, waardoor de stad enorm onder druk kwam te staan. Later in 1750 kwam aantal inwoners op ongeveer 38.000 ingezetenen.<sup>77</sup> In Leiden werd vooral diefstal, diefstal in vereniging en veediefstal zwaar gestraft. Andere grote problemen in Leiden vormden prostitutie en overspel die meestal bestraft werden met een langdurig verblijf in het tuchthuis.

Het Hof van Utrecht sprak 57 doodstraffen uit waaronder 36 met een nastraf op het galgenveld. In Utrecht werden in 1705 twee benden beide bestaande uit zes personen berecht. Drie daders van iedere bende kregen de doodstraf met een nastraf op het galgenveld. De delicten van alle bendeleden bestonden uit inbraak, heling en medeplichtigheid. Aan het einde van de achttiende eeuw werd een joodse bende berecht bestaande uit vijf bendeleden, vier bendeleden werden ter dood veroordeeld door ophanging echter zonder nastraf op het galgenveld.<sup>78</sup>

Zoals we reeds zagen strafte het Hof tot en met de zeventiende eeuw hoofdzakelijk met de dood door onthoofding. In de achttiende eeuw veranderde dit, het Hof veroordeelde veertien personen ter dood door onthoofding, negentien door ophanging en achttien door radbraken en de overigen door wurging uit. Ook sprak het Hof nu aanzienlijk minder straffen in totaal uit, in de achttiende eeuw werden 616 uitspraken gedaan.

In Zwolle werd een Joodse bende vervolgd en tien mensen kregen de doodstraf en een plaats op het rad van het galgenveld. Tijdens het vooronderzoek in Zwolle werd vrij vaak toevlucht gezocht tot "scherpe examinatie", zodat nog een tweede beul uit Kleef er aan te pas moest komen.<sup>79</sup>

De heksenjacht op de "sodomieten" ofwel homoseksuelen een andere groep "misdadigers" is in Schoonhoven en de andere steden verhoudingsgewijs met andere steden in de Nederlanden mild te noemen.<sup>80</sup> Zo liet bijvoorbeeld in Amsterdam het gerecht zestien sodomieten onder wie één vrouw terechtstellen, variërend van verdrinking, wurging of ophanging.<sup>81</sup> Schoonhoven kende in één geval het probleem van de homosexualiteit en het vervolgingsbeleid van homoseksuelen van Leiden, Utrecht en Gouda was niet spectaculair.<sup>82</sup>

In de steden Leiden en Utrecht vervolgde het gerecht wel sodomieten door hun gangen na te gaan en bij voldoende bewijs hen in te dagen voor het gerecht. In de meeste gevallen waren de vermeende homoseksuelen al gevluht en werden dan bij verstek veroordeeld tot eeuwige verbanning uit Holland en Westfriesland. In Schoonhoven werd één man ingedaagd en gevangen genomen voor sodomie maar tijdens zijn voorarrest pleegde hij zelfmoord door

77. Lourens en Lucassen, *Inwoneraantallen*, 114.

78. Utrecht Criminele sententies, inv. nr. 99-12 92-171.

79. Kam, *Capita selecta*, 143-149.

80. *Groot Plakkaatboek* VI, fol. 604. Plakaet teegens de sodomie.

81. T. van der Meer, *De weselijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden. Sodomietenvolgeningen in Amsterdam 1730-1811* (Amsterdam 1984) 201-209. Van 1730-1810 werden daar 119 sodomieten veroordeeld onder wie 16 mensen de doodstraf kregen.

82. B.J. Noordam, "Homosexuele relaties in Holland in 1776", in: *Regionaal-historisch tijdschrift Holland* 1984 (nummer 1) 3-34. Zie bijlage In Leiden zijn drie homoseksuelen ingedaagd en bij verstek veroordeeld tot eeuwige verbanning uit Holland en Westfriesland. In Utrecht werden drie personen ingedaagd waarvan het vervolg niet bekend is.

zichzelf de wurgen met de kettingen van zijn boeien.<sup>83</sup> In Gouda vielen de indagingen mee, want in 1778 daagde de rechtbank slechts vijf mannen in wegens vermeende sodomie die bij verstek veroordeeld werden tot levenslange verbanning.<sup>84</sup>

In de centrale wetgeving van 1730 waren bij homosexualiteit straffen opgenomen met de bijkomende nastraffen, dit waren publieke verbranding, het werpen van het lichaam in zee en tentoonstelling op het galgenveld 'als de begraafenis onwaardig zijnde'. Behalve het landelijke probleem van de sodomievervolgingen, kende heel wat steden halverwege de achttiende eeuw een ander groot probleem namelijk de tuindiefstallen.

Door de toename van boomgaarden in en rond de steden nam de diefstal van fruit en inbraak in de tuinhuizen hand over hand toe. Ook in Schoonhoven kwam tuindiefstal in vereniging voor. Zes tuindieven werden veroordeeld tot strenge geseling op het schavot en tot het bijwonen van de geseling van de anderen, waarna voor allen een verbanningsstraf volgde.

Het grote aantal plakkaaten tegen de tuindiefstallen in aanmerking genomen was dit delict op landelijk niveau al heel lang een plaag.<sup>85</sup> De tuineigenaren kregen in de decreten steeds meer toestemmingen om maatregelen te nemen om tuindiefstal te voorkomen. Zij mochten



Reinier Vinkeles, Galgenveld te Amsterdam (1741)  
Topografische Atlas, Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam

onder andere voetklemmen plaatsen, waarvoor echter wel aparte toestemming van het stedelijk gerecht nodig was.<sup>86</sup> Zelfs als men gebruik maakte van wapens en de daders verwondde of doodde dan bleef strafvervolging uit. Tuindiefstallen en vernielingen aan tuinhuizen van de tuinen rondom de stad Gouda namen steeds ernstiger vormen aan en door de hechte bendevorming kreeg justitie geen vat op de georganiseerde diefstallen. Gedreven door wanhoop richtte de magistraat van Gouda zich tot de Staten van Holland die aan de stad een akte van straffeloosheid verleende.<sup>87</sup> Op zijn minst waren zestien personen, onder wie ook vrouwen, bij deze georganiseerde criminele bende betrokken. De meeste daders kwamen uit Gouda en directe

omgeving en waren vaak familie van elkaar. In 1744 kreeg de zaak zijn beslag. Tien mensen onder wie zes poorters en vier mannen uit de buurt van Gouda kregen de doodstraf. Van al deze tuindieven kwamen de lichamen op het galgenveld buiten Gouda terecht "omme met kettingen gehangen te worden". Zeven andere medeplichtigen kregen straffen als geseling, brandmerking en bijkomende straffen variërend van levenslange opsluiting in het tuchthuis tot langdurige verbanningsstraf.<sup>88</sup>

83. Van der Molen, *Crimineel recht* 90. Zie ook SAMH Schoonhoven ORA-86 p. 62. De baljuw vraagt de schepenen toestemming om Jacobus van den Abeele gevangen te mogen nemen.

84. Van der Meer, *De weselijke sonde*, 211-214. Zie ook SAMH Gouda ORA-181 fol. 92v-102. Bijvoorbeeld in Amsterdam werden 234 vermeende sodomieten ingedaagd en bij verstek veroordeeld.

85. *Groot Plakkaatboek* V fol. 707. In dit plakkaat van 1715 wordt verwezen naar de plakkaaten van 1674, 1681, 1689, 1675 en 1709 over de tuindiefstallen in Holland.

86. SAMH Gouda ORA-118 fol. 38, SAMH Gouda ORA-119 fol. 69v en SAMH Gouda ORA-134 fol. 98. In 1794 krijgt Andries Omheyer toestemming voetangels te leggen mits dat hij dit op een bordje aangeeft.

87. *Groot Plakkaatboek* VII fol. 969. Resolutie van de Staten van Holland waarbij de magistraat van Gouda wordt gepermittert om, tot ontdekking der tuindieverij om haar stad, te moogen beloven en verleenen acte van impunitieit 1742.

88. SAMH Gouda ORA-180 fol. 135-162.

In Leiden waren tuindiefstallen ook min of meer aan de orde van dag. Vier tuindieven vonden de dood door ophanging en 35 mensen werden veroordeeld tot een tuchthuisstraf en daarna verbanning. Eén gezin bestaande uit vader, moeder en twee zoons kregen vrij lange tuchthuisstraffen voor tuindiefstal.

In Schoonhoven wees de rechtbank in 1752 de doodstraf met een nastraf voor de laatste keer op het galgenveld. In Gouda werd voor de laatste keer gebruik gemaakt van het galgenveld in 1756 voor de tentoonstelling van het lijk van een boerenknecht uit Elst die ter dood veroordeeld werd voor meervoudige inbraak, diefstal, geweldpleging en roofmoord. In Leiden werd al vrij vroeg afstand genomen van de afschuwelijke tentoonstellingen op het galgenveld namelijk in 1684 werd de laatste nastraf uitgevoerd. In Utrecht maakte in 1791 de beul de laatste gang voor een tentoonstelling op het galgenveld.

De aard van de criminaliteit in de achttiende eeuw veranderde wel degelijk ten opzichte van de eeuw daarvoor. Delicten als landloperij en bedelarij werden niet meer met de dood bekocht<sup>89</sup>, lijfstraffen aan de landlopers en de bedelaars bepaalden nu het strafbeleid. In tegenstelling tot de Zuidelijke Nederlanden was de economische bloei in de noordelijke gewesten in zekere zin tot stilstand gekomen, waardoor de werkgelegenheid minder verwachtingen schiep, zodat de toeloop van werkzoekenden verminderde.

Na de installatie van de Provisionele Representanten van het Volk van Holland vaardigde de overheid op 6 maart 1795 een decreet uit dat de galgenvelden afgebroken moesten worden. Het belangrijkste verwijt richtte zich tegen de manier waarop de menselijke waardigheid tot de hoogst mogelijke trap van vernedering werd gebracht.<sup>90</sup>

plaats	doodvonnissen 18e eeuw	op galgenveld
Schoonhoven	5	2 = 40,0 %
Gouda	18	15 = 83,3 %
Leiden	19	geen
Utrecht	57	36 = 63,2 %

## 5. Conclusie

Mede door de centralisatiepolitiek van Karel V en zijn zoon Philips II op het gebied van het strafrecht, vond er in de zestiende eeuw een verandering in de Nederlanden van rechtsnormen plaats. De opzet van beide bewindslieden was door strengere straffen het milde juridische klimaat in de Nederlanden te wijzigen en de plakaten logen er dan ook niet om. Karel V stelde bij decreet dat de officieren het strafrechtelijk onderzoek moesten gaan vorderen en bij simpele doodslagen mocht er niet geschikt worden. Doodslagen werden berecht en de daders behoorden volgens dit decreet de doodstraf krijgen.

Karel V en later Philips II gaven ook het Hof van Brussel de opdracht om het gewoonterecht van de verschillende territoriale rechtskringen op schrift te stellen om daarna tot codificatie te komen. Halverwege de zestiende eeuw werd op aandringen van Karel V de Constitutio Carolina samengesteld, een kritische beschouwing over de uitvoering van het strafrecht aan het Hof van Vlaanderen. Philips II voerde in 1570 voor de Zeventien Gewesten de Criminele

89. In de achttiende eeuw werden totaal 265 mensen veroordeeld, 228 mensen voor landloperij en bedelarij.

90. Jelgersma, *Galgebergen*, 22-23. Het hele decreet is afgedrukt.

Ordonnantiën in, een codificatie van straf- en procesrecht. De wetgeving in de Criminele Ordonnantiën schreef nadrukkelijk de extraordinaire inquisitoire procesvorm voor. In de inquisitoire procesgang was de verdachte voorwerp van onderzoek en niet meer een volwaardig rechtssubject zoals voor die tijd van toepassing was in een maatschappij waarin de consensus voorop stond. Het in 1570 ingevoerde inquisitoire procesrecht werd gekenmerkt door het geheime onderzoek, de schriftelijke vastlegging tijdens het vooronderzoek en vooral door de pijnbank. Vanaf die tijd werden landlopers en vagebonden niet meer als individuen maar als groep benaderd in de wetgeving van de plakaten.

In eerste instantie richtten de plakaten zich op het armoedebeleid en op scholing. Door de snel veranderende economische omstandigheden in West-Europa kwamen stromen van migranten op gang die op zoek waren naar werk wat vaak zwervend bestaan opleverde. De plakaten in de Nederlanden in de zestiende eeuw hoopten door doodstraffen en voorbeeldstelling het groeiende tij van misdaden te keren. Vooral in die zestiende eeuw was dit strafbeleid duidelijk zichtbaar door het grote aantal doodstraffen op bedelarij, landloperij en diefstal met braak. Het galgenveld was weliswaar geen nieuw verschijnsel, maar wel als plaats van tentoonstelling van dode lichamen. Deze toepassing van de zogenaamde nastraffen werden op ruimere schaal in de doodvonnissen opgenomen met het oog op opzettelijke vernedering van een ter dood veroordeelde. Men was er heilig van overtuigd dat de voorbeeldfunctie op het galgenveld de misdaadcijfers omlaag zouden brengen. Aan de voorbeeldfunctie valt te twifelen als men een tekening van Vinkeles omstreeks het einde van de achttiende eeuw ziet van het galgenveld van Amsterdam waarop een picknickpartij staat afgebeeld van een gezin met kleine kinderen. Het waren niet de voorbeelden op de galgenvelden, maar hoofdzakelijk de ontwikkelingen op het gebied van de opsluitingsstraffen en de weerzin tegen de barbaarse tentoonstelling van dode lichamen. De oprichting van de tuchthuizen en aparte huizen voor psychiatrische patiënten waren de eerste stappen naar een ander beleid.

De bestudering van het gebruik van de galgenvelden laten duidelijk de verschillende juridische benadering van de schepenbanken zien, waarbij rechtsongelijkheid duidelijk aanwijsbaar is. Behalve in Leiden ontliiep het aantal sententies in steden als Schoonhoven en Gouda en Utrecht elkaar niet heel veel, de strafmaat daarentegen wel. De stad Schoonhoven en omgeving werd ernstig geteisterd door benden en delicten als bedelarij en diefstallen met braak. Toch beperkte de schepenbank het aantal doodstraffen en doodstraffen met een nastraf op het galgenveld tot een minimum. De rechtbank bestreed de criminaliteit wel weer door talloze verbanningen en levenslange verbanningen uit te spreken wat in zekere zin rust in de stad teweeg bracht in de achttiende eeuw.

Het gerecht in Leiden beëindigde al vroeg in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw de tentoonstellingen op het galgenveld, waarschijnlijk geïnspireerd door afkeer van een dergelijke vonnis.

De gerechten van Gouda en van Utrecht maakten zeer veel gebruik van het galgenveld, waarvoor de beweegredenen moeilijk vallen aan te wijzen, omdat de motivatie van het vonnis in algemene bewoordingen omschreven werd "Is gemerct all 't selve sijn saicken van quader consequentie ende consequentelick tot afterdeel van 't gemeene welvaren die niet en behoren ongecorrigeert te blijven mer gestraft te worden andere ten exemple".

Leiden en Gouda kenden wel een golfbeweging in het aantal inwoners. In de zeventiende eeuw vermeerderde het aantal inwoners door de snel veranderende nijverheid van textiele



stoffen en de bewerking daarvan. Schoonhoven en Utrecht kende die fluctuaties in het aantal bewoners niet.

Het ongeveer 300-jarige bestaan van galgenvelden bestempelde de toenmalige maatschappij met een zekere vervlakking van gevoelens ten opzichte van de dood. In de zestiende eeuw werd door de omwenteling binnen het christendom een christelijke dodencultus verlaten waarin de mens niet zonder de rust van een graf mocht achterblijven. Men relativeerde eeuwenlang de rust van het graf door galgenvelden te gebruiken als plaatsen van tentoonstelling van de doden.

### Literatuurlijst

Berents, D.A., *Misdaad in de Middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht*. Uitgave van de stichting Stichtse Historische Reeks (1976)

Boer, D.E.H de, J. Van Herwaarden en J. Scheurkogel, *Middeleeuwen* (Groningen 1989)

Bontemantel, Hans, *De regering van Amsterdam, soo int civiel als crimineel en militaire, 1653-1672*. G.W. Kernkamp ed. 2 vols (Den Haag 1897)

Boomgaard, J.E.A., *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de rechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1552* (Zwolle 1992)

Bosch J.W., "Rechtshistorische aantekeningen betreffende het appelrecht in strafzaken", in: *Tijdschrift voor Strafrecht* 57 (1948) 34-83.

Bruinvis, C.W., *De Gevangenen, inzonderheid Het Tuchthuis, te Alkmaar* (niet in den handel, 1908)

Bueren, T van, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen* (Turnhout 1999)

Calkoen, H, *Verhandelingen over het voorkomen van straffen der misdaden* (Amsterdam 1780)

Cate, C.L. ten, *Tot glorie der gerechtigheid. De geschiedenis van het brandmerken als lijfstraf in Nederland* (Amsterdam 1975)

Elias, N., *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken* (Utrecht 1987)

Faber, F., *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811* (Arnhem 1983)

Fijnaut, C en P. Spierenburg, (Red.), *Scherp toezicht, van 'Boeventucht' tot 'Samenleving en Criminaliteit'* (Arnhem 1990)

Foucault, M., *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis* (Groningen 1997)

Geselschap, J.E.J., *Inventaris van het oud-archief van Gouda* (Gouda 1965)

*Groot Placcaetboeck van Hollandt en West-Vrieslandt* ('s Gravenhage 1659-1746)

Hallema, A., "Toepassing van de galeistraf in de Nederlanden gedurende de 16e eeuw", in: *Tijdschrift voor strafrecht* 1951, dl LX, afl. 2 125-150

Hallema, A. *Haarlemsche gevangenen, Bijdrage tot de geschiedenis der detentie- en strafgestichten in de grafelijke stad Haarlem* (Haarlem 1928)

Hallema, A., "Over octrooien met betrekking tot de bedrijfsmethoden inzonderheid voor de hardhoutbewerking in verschillende tuchthuizen", in: *Economisch-Historisch Jaarboek*, dl 19 (1935) 114-201

Hallema, A, *Geschiedenis van het gevangeniswezen hoofdzakelijk in Nederland* (Den Haag 1958)

Hamaker, H.G., *De middeleeuwse keurboeken van de stad Leiden* (Leiden 1873)

Heijnsbergen, P. van, *De pijnbank in de Nederlanden* (Groningen 1925)

Huussen, A.H., "Strafrechtspraktijk en criminaliteit in het verleden", in: *Groniek* 45/46 (1976) 23-29.

- Huussen, A.H. , "De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw", in: *Holland 8ste jaargang* (juni 1976) 116-140.
- Jager, H.de (ed), "De middeleeuwse keuren der stad Brielle" in, *Oude vaderlandsche rechtsbronnen* ('s Gravenhage 1901)
- Jansen, H.P.H., *Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht/Antwerpen 1965)
- Jelgersma, H.G., *Galgebergen en galgevelden in West- en Midden-Nederland* (Zutphen 1978)
- Jezler, P., *Himmel, Holle und Fegefeuer. Das jenseits im Mittelalter* (Zurich 1994)
- Kam, B.J., *Capita selecta capita occidorum. Doodstraffen in Zwolle van Columbus tot Napoleon* (Zwolle 1992)
- Maes, L.Th., *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Antwerpen/'s Gravenhage 1947)
- Matthijssen, J., *Rechtsboek van den Briel* ('s Gravenhage 1880) opnieuw uitgegeven door J.A. Fruin en M.S. Pols
- Moelands, M.A. en Smidt, J.Th de (red), *Weegschaal en zwaard. De Verbeelding van Recht en Gerechtigheid in Nederland* (Den Haag 1999)
- Monte Verloren, J.Ph de, *Geschiedenis van de wetenschap van het strafrecht en strafprocesrecht in de Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam 1942)
- Monte Verloren, J.P.H. de en Spruit, J., *Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, 6e druk (Deventer 1982)
- Monte Verloren, J.Ph. de, *Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap* (Amsterdam 1942)
- Ohler, N., *Sterben und Tod im Mittelalter* (Munchen 1993)
- Rollin Couquerue, L.M. en A. Meerkamp van Embden, *Rechtsbronnen der stad Gouda* ('s Gravenhage 1917)
- Schlueter, D., *Met den koorde of door her zwaard. Criminele rechtspraak, dood- en lijfstraffen in Twente vanaf de middeleeuwen* (Oldenzaal 1994)
- Schuere, J.D. van der, "De juridische geschillen tussen het Hof van Holland en den magistraat van Den Haag", in: *Bijdragen en Mededeelingen van de Vereniging 'die Haghe'* 1902 (183-124), 1903 (80-124), 1906 (272-348), 1907 (1-72)
- Soutendam, J., *Keuren en ordonnantiën der stad Delft. Van den aanvang der XVIe eeuw tot het jaar 1536, naar twee hss gecopieerd en met aantekeningen voorzien* (Delft 1870)
- Spiereburg, P., *De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur in pre-industrieel Europa* (Hilversum 1998) 3e druk
- Steensma, H., *Straffen door de eeuwen heen. De beul. Het tuchthuis en de gevangenis.* (Den Haag 1982)
- Vandekercke, L., *Van straffen gesproken. De bestraffing van zelfdoding in het oude Europa* (Tielt 1985)
- Vanhemelrijk, F., *Misdadigers tussen rechter en beul 1400-1800* (Antwerpen/Amsterdam 1984)
- Ven, J.J.M. van der, *Het laatste oordeel. Een religieus en esthetisch motief binnen het rechtsverschijnsel* (Utrecht 1970)
- Vrugt, M. van de, *De criminele Ordonnantien van 1570. Enkele beschouwingen over de eerste strafrechtcodificatie in de Nederlanden* (Zutphen 1978)
- Waal, H. van der, *Drie eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding (1500-1800)* ('s Gravenhage 1952)
- Wagenaar, Jan, *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterije, gilden en regeeringe (...)* (Amsterdam 1765) over tuchthuis 250-256
- Wielant, Ph., *Practijcke criminele*, ed A.Orts (Gent 1872)
- Wiersum, E., "Terechtstelling en vrijspraak van lijken 18e eeuw", in: *Verslagen en Mededeelingen Oud Vaderlandsch Recht V 1903-1909*, 412-418